

RECAİZADE EKREM'İN ESERLERİ VE ESERLERİNİN ÇEŞİTLİ BASIMLARI

Nejdet SANÇAR
Millî Kütüphaneden

Tanzimat çağı yazarlarının mühimlerinden olan ve adı “üstad” kelimesi ile anılan *Recaizade Ekrem*; şiir, tiyatro, roman, tenkid gibi çeşitli sahalara ait eserler kaleme almıştır. Eserlerinin *Abdülhak Hâmid Tarhan* ve *Namık Kemal* gibi Tanzimat çağı edebiyat üstadlarının eserleri yanında sönük kalmış olmasına rağmen, *Recaizade Ekrem*, hayatı boyunca edebî otorite olarak tanınmış ve sayılmıştır.

Ona yakın kitapta toplanmış olan manzumeleri umumiyetle eski tarzda şeylerdir. Sade dille, hece vezniyle ve kısmen de yeni şekillerle yazılmış parçalarında da öyle mühim bir başarı gösterebilmiş değildir.

Tiyatro sahasında telif ve tercüme olarak, birkaç eser vermiştir. Bunlardan, adını zamanımıza kadar getirebilen tek eser, ölümünden sonra yayınlanan “*Çok Bilen Çok Yanılır*” komedisidir. Bu komedi, *Recaizade Ekrem*’in yeni harflerle basılan iki eserinden birisidir.

Hikâye-roman nevinde de zamanını aşan bir esere maliktir : *Araba Sevdası*.. Bu romanı da yeni harflerle basılmıştır.

Tenkid sahasına ait eserlerinin en mühimleri bir şiir kitabının (III. *Zemzeme*) mensur önsözü ile, devrin genç şairlerinden birisinin bir kitabı için kaleme aldığı ve müstakil bir kitap olarak yayınladığı eserdir (*Takdir-i Elhan*).

Recaizade Ekrem’in, zamanında en mühim eseri sayılan kitabı *Talim-i Edebiyat*’tır. Edebiyat kaideleri üzerinde bilgiler veren *Talim-i Edebiyat*, uzun zaman edebiyat meseleleri için bir kaynak vazifesi görmüştür.

Recaizade Ekrem, birtakım tercümeler de yapmıştır. Bunlar arasında İtalyan edibi *Silvio Pellico*’nun hapisane hâtıralarını hikâye eden *Meprizon Tercümesi*, *Namık Kemal*’in meşhur muahezenâme-(tenkid)sini kaleme almasına sebep olması ile de meşhurdur.

Sayıları yirmi beş kadar olan eserlerinin çoğu bir kere basılmıştır. Eserlerinden, *Recaizade Ekrem* hayatta iken birden fazla basılanlar *I. Zemzeme*, *Tefekkür*, *Talim-i Edebiyat*, *Atala*'dır. Bunlardan *Talim-i Edebiyat* 3, *Atala* 4 kere basılmıştır. Ölümünden sonra yeni basımları yapılan eserleri ise *Çok Bilen Çok Yanılır* komedisi ile *Araba Sevdası*'dır. Bunlar yeni harflerle basılmıştır. Şiir kitaplarından *Nefrin* de ölümünden sonra basılmıştır. Ancak bu, eserin ilk basımıdır.

Recaizade Ekrem'in bu yirmi beş kadar eserini burada şu sıra altında topladım:

- A — Manzum eserleri
- B — Nazım-nesir karışık eserleri
- C — Tiyatroları
- Ç — Roman ve hikâyeleri
- D — Tenkidleri
- E — Edebiyata ait eserleri
- F — Tercüme-leri
- G — Ortada bulunmıyan eserleri

A — MANZUM ESERLERİ

Recaizade Ekrem'in manzum eserleri, eski tarzda yazılmış manzumelerden meydana gelmiş küçük kitaplardır. Bunların en meşhuru "Zemzeme"lerdir.

Yadigâr-i Şebab

Recaizade'nin gençlik şiirlerinden mürekkep küçük bir eserdir. Kitapta her biri 7 beyitten mürekkep 10 manzume vardır. Şair, bu parçalara *lâhin* adını vermiştir.

Yadigâr-i Şebab, bir kere basılmıştır:

BİRİNCİ BASIM: 1290 (=M. 1873/1874) yılında İstanbul'da Matbaa-i Tasvir-i Efkâr'da yapılmıştır. 17,5×12 boyunda 15+[1] sayfadır. Dış ve iç kapaklarda birinci basım kaydı vardır. Yine her iki kapakta kitap adının altında: "Elhan-i aşereyi şâmil manzume" kaydı bulunmaktadır.

Kitabın başında *Recaizade'nin* bir önsözü vardır (Sf. 5-6). Son sayfada 9 uncu "lâhin" deki iki sözün izahı yapılmıştır.

Zemzeme

Recaizade Ekrem'in eski tarzda yazılmış manzumelerinden meydana gelen *Zemzeme*, bu isim altında toplanmış üç kitaptan mürekkeptir. Eser, edebiyat kitaplarına *Zemzeme I*, *Zemzeme II*, *Zemzeme III* şeklinde geçmişse de, şair, bu üç kitabın birincisine sadece *Zemzeme* ismini vermiş, diğerlerinin ise kitap adlarının altına "ikinci kısım", "üçüncü kısım" kayıtlarını koymuştur.

I. Zemzeme

Zemzeme'nin birinci kitabı 30 küsur manzumeden mürekkeptir. Bu manzumelerden bir kısmı tevhid, gazel, tahmis, tesdis, murabba, şarkı v.s.ler, bazıları da *Tahassür*, *Çoban*, *Aşk* gibi başlıklı şiirlerdir.

I. Zemzeme'nin iki basımını gördüm:

BİRİNCİ BASIM: 1299 (=M. 1881) yılında İstanbul'da Matbaa-i Ebüzziya'da yapılan birinci basım, 18×12 boyunda 83+[1] sayfadır. Kapakta birinci basım kaydı vardır. Başta şairin 9 Temmuz 1298 tarihli bir önsözü bulunmaktadır (Sf. 3). Son sayfa düzeltmeler sayfasıdır. Manzumeler (Sf.4-83) biri siyah, diğeri kırmızı çerçevelerle süslü sayfalarda yer almıştır.

İKİNCİ BASIM: İkinci basım, İstanbul'da Karabet Matbaası'nda yapılmıştır. Basım tarihi iç kapakta 1306, dış kapakta 1305 tir. İkinci basım için yazılmış önsöz Haziran 1305 tarihini taşıdığı için, ikincisinin doğru olması icap etmektedir. Buna göre ikinci basımın tarihi 1888 dir.

İkinci basım birincisinin aynıdır. *Recaizade*, yeni basımda düzeltmeler ve değiştirmeler yapılması yolundaki teklifi kabul etmeyip, manzumeleri aynen basmayı uygun bulmuştur. Bu husus, ikinci basımın önsözünde kaydedilmiştir. Bu basımın, birincisinden farkı sadece manzumelerin sayfalara dağıtılışında ve bunun neticesi sayfa sayı-sındadır.

İkinci basım aynı boyda 77+[1] sayfadır. Başta bu basımın "İfade-i Müellif" başlıklı ve 23 Haziran 1305 tarihli önsözü (Sf. 3-5) ile birinci basımın önsözü (Sf. 6) bulunmaktadır. Son sayfa "Münderecat"tır.

Bu basımın naşiri Kitapçı Karabet'tir.

II. Zemzeme

Zemzeme'nin ikinci kısmında eski tarzda yazılmış kırk kadar manzume ile bir mensur yazı ve ayrıca bir "tarih-i velâdet" dolayısıyla kaleme alınmış bir tezkere vardır.

Bu kitabın tek basımını gördüm:

BİRİNCİ BASIM: 1300 (=M. 1883) tarihinde İstanbul'da Matbaa-i Ebüzzıya'da yapılan birinci basım aynı boyda 109+[2] sayfadır. Eserin başında "İfade-i Mahsusa" başlığı ile şair tarafından yazılmış 2 Mart 1300 tarihli bir önsöz bulunmaktadır (Sf.3-5). Son sayfa (109) yanlış-doğru cetvelidir. İlâve sayfaların birincisinde *I. Zemzeme'nin*, ikincisinde *II. Zemzeme'nin* fihristleri yer almıştır.

Eserin kapağında birinci basım ve kitap adının altında "ikinci kısım" kayıtları vardır. Dış kapakta da şairin :

*Bir zemzemedir bu rikkat-âver
Her nağmesi bir figan-i aczim.
Çün aczi biliş de mârifettir
Hamuş gerek lisan-i aczim..*

kitabı bulunmaktadır ki, bu kıta sonradan *III. Zemzeme*'ye de (birinci basım, Sf. 48) alınmıştır.

II. Zemzeme'deki şarkılardan birisinin bir kıtası noktalarla boş bırakılmıştır (Sf. 97).

III. Zemzeme

Zemzeme'lerin sonuncusu olan bu kitap, *Recaizade Ekrem*'in edebiyat ve şiir hakkındaki fikirlerini ihtiva eden uzun bir önsözden sonra yine eski tarzda manzumelerini toplamaktadır.

III. Zemzeme de bir kere basılmıştır:

BİRİNCİ BASIM: 1301 (=M. 1884) tarihinde İstanbul'da Matbaa-i A.K.Tuzluyan'da yapılan birinci basım aynı boyda 90+[1] sayfadır. Baştaki uzun önsöz 28 Nisan 1301 tarihlidir (Sf. 3-17). Son sayfada "Münderecat" bulunmaktadır. Kapakta birinci basım kaydı vardır.

Nefrin

Nefrin, II. Abdülhamid devrine ait uzun bir manzumedir. 1310 (=M. 1892/1893) yılında yazılmıştır. Fakat yazıldığı zaman neşrolunamamıştır. Kitap halinde yayınlanması *Recaizade Ekrem*'in ölümünden sonradır.

Nefrin bir defa basılmıştır:

BİRİNCİ BASIM: 1332 (=M. 1914) tarihinde İstanbul'da Matbaa-i Şems'te yapılan birinci basım 17×11 boyunda 31 sayfadır. Başta *Recaizade Ekrem*'in bir resmi vardır (Sf.2). 3 üncü sayfada *Ercüment Ekrem Talu*'nun "Oğlum Muvakkar Ekrem'e ve devr-i muzlim-i istibdadı idrak etmemiş olmakla bahtiyar olan onun nesline mensup bugünkü Türk çocuklarına babacığımın eserini ithaf ediyorum" cümlesi bulunmaktadır.

Altışar mısralık 60 bentten meydana gelen bu uzun manzumenin tâbi ve naşiri *Ercüment Ekrem Talu*'dur.

B — NAZIM-NESİR KARIŞIK ESERLERİ

Recaizade Ekrem'in kitaplarından bazıları hem manzumelerini, hem de mensur yazılarını bir araya toplamıştır. Bunlar, eskidenberi, edebiyat kitaplarında, manzum eserleri arasında gösterilmektedir. Fakat böyle eserleri bazan yarı yarıya, bazan da daha çok mensur yazıları ihtiva etmekte olduklarından onları "nazım-nesir karışık eserleri" başlığı altında toplamayı daha uygun buldum.

Nağme-i Seher

Nağme-i Seher, *Recaizade*'nin eski tarzda yazılmış manzumele-riyle bazı mensurelerini bir araya getirdiği küçük bir eserdir. Bu eserde tevhid, naat, sitayiş (= kaside), tarih, terkib-i bend, terci-i bend, şarkı, gazel gibi manzumeler vardır.

Nağme-i Seher bir kere basılmıştır:

BİRİNCİ BASIM: 1288 (=M.1871/1872) yılında İstanbul'da yapılan ilk basım 17,5×11 boyunda [2]+179+[2] sayfadır. Gördüğüm dış kapaksız nushada matbaa kaydı bulunmamaktadır. İç kapakta: "Mensur bazı hayalât ve âsâr-i saire ile müzeyyel divançe-i eş'ar" yazılıdır.

Eserin başında şair *Memduh Faik*'in 6 beyitlik manzum bir takrizi bulunmaktadır. Sonra *Recaizade Ekrem*'in "Mukaddime"si (Sf.2-4), manzumeler (Sf.5-138) ve "Âsâr-i Nesriyye" başlığı ile başlıyan yazılar (Sf. 139-179) gelmektedir. Son iki sayfa yanlış-doğru cetvelidir.

Tefekkür

Tefekkür, *Nijad Ekrem* için yazılmış manzum ve mensur yazılardan meydana gelmiş küçük bir eserdir. Kitapta daha çok mensur parçalar vardır.

Tefekkür de, *Zemzeme* gibi, kısımlar halinde devam ettirilmek düşüncesiyle neşre başlanmış, bunun için de kapağına “birinci kısım” kaydı konmuştur. Müellifin: “*Tefekkür*’ün de *Zemzeme* gibi teakübü muhtemeldir” cümlesi de bunu ifade etmektedir. Fakat, bu ciltten başkası yayınlanmamıştır. Eserin, kapaklarında “birinci tab’ı” kaydı bulunan iki basımı vardır:

1303 BASIMLARI: *Tefekkür*’ün 1303 (=M. 1886) tarihinde yapılmış iki ayrı basımı bulunmaktadır. Her iki basımın da tarihlerinden başka matbaaları da aynıdır.

Bunlardan birincisi 20×14 boyunda 50 sayfadır. İstanbul’da Mahmutbey Matbaası’nda basılmıştır. Metin sayfaları çerçeve içindedir. Kitap adının altında “birinci kısım” ve “birinci tabı” kayıtları vardır.

Diğeri 18×12 boyunda 48 sayfadır. Bu da İstanbul’da Mahmutbey Matbaası’nda basılmıştır. Bu basımın metin sayfaları çerçeveli değildir.

Buna göre, *Tefekkür*’ün bu birinci kısmının aynı yılda, aynı matbaada iki kere basıldığı anlaşılmaktadır. Fakat nedense her ikisine de birinci basım kaydı konulmuştur.

Pejmürde

Pejmürde, mensur yazıları manzumlardan daha çok bir eserdir. Bir kere basılmıştır.

BİRİNCİ BASIM: 1311 (=M. 1894) yılında İstanbul’da Âlem Matbaası’nda yapılan bu basım 17×11 boyunda 174×[1] sayfadır.

Eserin dış ve iç kapakları arasındaki yaprağın *a* yüzünde kitabın adı, *b* yüzünde ise müellifin “Arz-ı Mazeret” başlıklı bir notu vardır. Bu notta, *Pejmürde* adı ile daha önce bir risalenin çıkmış olduğunu kendi eserinin basılmaya başlanmasından sonra haber aldığı, bu sebepten ismin değiştirilmesine imkân kalmadığı kaydedilmektedir.

Pejmürde’nin başında “Mahiyet-i Eser” başlıklı ve 15 Mart 1310 tarihli bir önsöz (Sf. 1-4), sonunda *Tevfik Fikret*’in eser için yazılmış

bir manzumesi bulunmaktadır (Sf. 173-174). *Recaizade Ekrem*, bu manzumeyi bir "hâtıme" yazısı ile takdim etmiştir (Sf. 171-173).

Sondaki iki sayfanın birinde yanlış-doğru cetveli, diğerinde *Şemsa*'ya ait bir düzeltmeler cetveli vardır.

Nijad Ekrem

Bu eser, *Recaizade Ekrem*'in, *Nijad* için yazılmış manzum ve mensur yazıları ile yine *Nijad* hakkında kaleme alınmış Türkçe ve Fransızca birkaç makaleyi ve ayrıca *Nijad Ekrem*'in yazılarını toplıyan büyük bir cilttir. Daha önce yayınlanan *Tefekkür*'deki yazılar da bu esere alınmıştır. Kitapta *Nijad*'a ait fotoğraflar ve resimler de vardır.

TARİHSİZ BASIM: *Nijad Ekrem*'in tek basımı vardır. 24×16,5 boyunda büyük bir cilt olan bu basımın sayfa numaraları yoktur. Arada boş bırakılmış sayfalar da numaralanmak şartıyla, eser, 420 sayfa tutmaktadır.

Nijad Ekrem, basım tarihinden mahrumdur. Yalnız, eserin, müellif tarafından el yazısı ile yazılmış önsözü 28 Mart 1326 tarihini taşımaktadır. Buna göre kitap 1910 da basılmış olacaktır.

Eserde iki önsöz vardır. Müellifin el yazısının foto-kopisi olan ve "Kariin-i Kirama Bir İhtar" başlığını taşıyan birincisi 28 Mart 1326 tarihini taşımaktadır. "Kari" hitabı ile başlayan ikincisinin tarihi ise 21 Mart 1316 dır.

Tarihi daha yeni olan birinci önsözde verilen izahattan, kitabın bu basımından 11 yıl önce Servetifünun Matbaası'nda basılmaya başlandığı, fakat Servet-i Fünun dergisinin malûm akibeti üzerine basılabilen kısmın müellifin evine nakledildiği kaydedilmektedir¹.

Kitapta, *Nijad* için yazılmış manzumelerle *Nijad*'a ait hâtıraları nakleden mensur yazılar büyük yer kaplamaktadır. Bunların dışında

¹ Kitabın macerasını nakleden bu ilk satırlar aynen şunlardır:

"Bu kitap, bundan 11 sene evvel, Nijad'ın akab-ı ufulünde yazılmış, nısfı kadar bir kısmı ki bugün cild-i evvel olmak üzere neşrolunuyor, "Servet-i Fünun" Matbaasında ruhsatsız olarak basılmıştı. "Servet-i Fünun" un bir aralık bağteten duçar-i gazab ü kahrolması, bir taraftan matbaasını, o matbaaya münasebeti olanları, orada basılan, basılmakta olan şeyleri; diğer taraftan bu münasebetler ve şeyler matbaayı hal-i muhataraya ilka ettiği düşünöldüğünden ecza-yi matbuası fasulye, piriñç çuvallarına doldurularak, zulmün uyun-ı gayreti mahmur-i gaffet ve rehavet olduğı bir dem-i seherde, matbaadan benim evime aşırılmıştı."

Tevfik Fikret ile *Halid Ziya Uşaklıgil*'in *Nijad* için kaleme almış oldukları birer yazı ile Beyoğlundaki yabancı mekteplerinin birisinin bir öğretmeni tarafından Fransızca olarak yazılmış “Nijad Ekrem” başlıklı diğer bir yazı, ayrıca *Nijad*'ın 13 sayfa tutan kendi yazıları ve Türkçe ve Fransızca birkaç mektubunun foto-kopisi bulunmaktadır.

C — TİYATROLARI

Recaizade, 3 tiyatro eseri yazmıştır.

Afife Anjelik

Afife Anjelik, *Recaizade Ekrem*'in tiyatro nevinde ilk eseridir ve bir kere basılmıştır (1870).

Eserin kapağında “dört kısımdan mürekkep dramdır” kaydı vardır. Yine kapakta bulunan kayda göre, *Recaizade Ekrem Bey*, eserin “müellifi” dir. Fakat *A. Hamdi Tanpınar*, *Afife Anjelik*'in “tercüme veya çabuk adapte bir eser olması ihtimali” nden bahsetmektedir (İslâm Ansiklopedisi, C. IV, Sf. 220).

Vuslat yahut Süreksiz Sevinç

3 perdelik bir faciadır. Bir kere basılmıştır.

BİRİNCİ BASIM: 1291 (=M. 1874/1875) tarihinde İstanbul'da Şark Matbaası'nda yapılmış olan bu basım 17×11 boyunda 120 sayfadır.

Kapakta: “Üç fasıl üç perde tiyatro oyunu” ve “Kitap tab'ı hakkındaki nizamname hükmünce her hakkı müellifin olduğu gibi tiyatrodaki oynatılması dahi müellifin muvafakatına menuttur” kayıtları vardır.

Eser *Recaizade Ekrem* tarafından bir önsöz yazılmıştır (Sf. 2-5). Bu önsözde, Fransızcadan tercüme ettiği “*Atalâ yahut Amerika Vahşileri*”nin ahlâk ve âdetlerimize uymamasından dolayı millî bir tiyatro yazılması yolundaki tavsiyeler üzerine *Vuslat*'ın kaleme alındığı belirtilmektedir.

Çok Bilen Çok Yanılır

Recaizade Ekrem'in ölümünden sonra yayınlanan eserlerindendir. Eserin komedi olması ve o çağlarda komedi yazmanın ciddiyete yakışmayan bir küçüklük gibi görülmesinin bunun sebebi bulunması mümkündür.

4 perdelik bir komedi olan *Çok Bilen Çok Yanılır*, iki kere basılmıştır:

BİRİNCİ BASIM: 1332 (=M.1914) yılında İstanbul'da Yeni Osmanlı Matbaası'nda yapılan birinci basım, 20×14 boyunda 132 sayfadır.

Eserin başında C. N. imzalı ve "Girizgâh" başlıklı bir önsöz vardır (Sf.3). Bu C.N., *Celâl Nuri İleri*'dir. Komediye, *Recaizade Ekrem* de, tiyatro eserleri üzerinde bazı fikirlerini belirten bir önsöz yazmıştır (Sf.5-6).

Kitabın dış ve iç kapaklarında *Recaizade Ekrem*'in iki ayrı fotoğrafı bulunmaktadır.

Çok Bilen Çok Yanılır'ın bu ilk basımı, *Celâl Nuri İleri* tarafından çıkarılmakta olan "Hürriyet-i Fikriyye" dergisinin ilâvesidir. İçkapakta "Hürriyet-i Fikriyye İlâvesi, Adet: 1" seri kaydının bulunması bundandır.

İKİNCİ BASIM : *Çok Bilen Çok Yanılır*, ikinci defa olarak 1941 de İstanbul'da Kenan Basımevi'nde basılmıştır. Yeni harflerle olan bu basımı tertip eden *Mustafa Nihat Özön*'dür.

İkinci basım, 18×12 boyunda 127 sayfadır. *Celâl Nuri İleri*'nin ilk basımdaki "Girizgâh"ı bu basıma alınmamıştır. Sadece *Recaizade Ekrem*'in "Mukaddime"si bulunmaktadır (Sf.5-8). 108inci sayfada biten metinden sonra *Mustafa Nihat Özön* tarafından yazılan "Recaizade Ekrem'in Hayatı" (Sf. 109-110), "Recaizade'nin Edebî Ehemmiyeti" (Sf. 111-112), "Recaizade'nin Tiyatro Eserleri (Sf.113-115) ve "Piyasin Kaynağı" (Sf.116-127) başlıklı bölümler gelmektedir.

"Mukaddime" de ve metinde geçen kelimeler ve izaha muhtaç hususlar, *Mustafa Nihat Özön* tarafından sayfa altlarında notlar halinde açıklanmıştır.

Kitabın başında *Recaizade Ekrem*'in kalemle yapılmış bir portresi bulunmaktadır. Eser, "Edebiyat Kütüphanesi" serisinin 6 ncı kitabıdır. Naşiri Remzi kitabevidir.

Ç — ROMAN VE HİKÂYELERİ

Recaizade Ekrem, bu nevide üç eser vermiştir: *Şemsa*, *Muhsin Bey* yahut *Şairliğin Hazin bir Neticesi ve Araba Sevdası*.. Bunlardan ilk ikisi basit şeylerdir. Kendisine bu sahada bir mevki sağlıyan *Araba Sevdası*'dır.

Muhsin Bey Yahut Şairliğin Hazin Bir neticesi

Namık Kemal'in İntibah'ına nazire olarak yazılan bu eser, daha çok bir büyük hikâyedir. Bir kere basılmıştır.

BİRİNCİ BASIM: 1307 (=M. 1889/1890) tarihinde İstanbul'da İstapan Matbaası'nda yapılan bu basım, 14×10,5 boyunda 67+[3] sayfadır. Eserin *Recaizade Ekrem* tarafından yazılmış 26 Mart 1304 tarihli önsözü (Sf. 4-5), müellifin küçük hikâye ve roman hakkında bazı düşüncelerini tespit etmektedir.

Hikâye 57 inci sayfada sona ermektedir. Fakat kitabın sonunda bir de "Lâhika" vardır (Sf.58-67). Bu kısım bir sayfalık bir mensur yazıdan sonra "Düşüm" başlıklı iki manzumeyi ihtiva etmektedir.

Kitabın sonunda küçük bir yanlış-doğru cetveli ile müellifin eserlerinin listesi bulunmaktadır.

Eserin iç kapağının b yüzünde "Birinci tabı'-ikinci tertip. Her tertibi bin nushadan ibarettir. Adet: 10" kaydı vardır.

Şemsa

Şemsa, bir büyük hikâyedir. Bir kere basılmıştır.

BİRİNCİ BASIM: 1313 (=M. 1896) yılında İstanbul'da Âlem Matbaası'nda yapılmış olan bu tek basım 14×10 boyunda 62+[1] sayfadır. Eserin dış kapağı yeşil renk harfler ve süslerle basılmıştır. İç kapaktan sonraki sayfada: "Birinci tabı- ikinci tertip. Her tertibi bin nushadan ibarettir." kaydı vardır (Sf.3). Sonra müellif tarafından *Samipaşazade Sezai* Bey'e yazılmış kısa bir ithaf ile (Sf.4) 25 Temmuz 1311 tarihli önsöz gelmektedir (Sf.5-7). Hikâye, kitabın 8-53 üncü sayfalarını işgal etmektedir. Son sayfalarda "Bir Yetimin Mezarı Maderini Ziyareti" başlıklı evvelce de yayınlanmış bir makale (Sf. 55-62) ile "Genç Bir Validenin Kitabe-i Seng-i Mezarı" başlıklı 6 beyitlik bir manzume bulunmaktadır.

Araba Sevdası

Recaizade Ekrem'in bu sahada en mühim eseri olan *Araba Sevdası*, önce Servet-i Fünun dergisinde tefrika edilmiş, sonra biri Arap, diğeri Lâtin harfleriyle olmak üzere iki kere basılmıştır.

BİRİNCİ BASIM: 1314 (=M. 1896/1897) yılında İstanbul'da Âlem Matbaası'nda yapılan birinci basım 24,5×16,5 boyunda 175 sayfadır.

Dış ve iç kapaklarda, kitap adının altında: "Musavver millî roman. Romanın münderecatına mutabık olarak bilhassa resmettirilmiş levhalarla müzeyyendir" kaydı vardır ve roman, dış kapağı da dahil olmak üzere resimlerle süslenmiştir.

Romanın başında müellif tarafından yazılmış 16 Teşrinisani 1305 tarihli bir önsöz vardır. Gerek bu önsözde ve gerekse metin kısmında sayfalar ikişer sütun üzerinden dizilmiştir.

İKİNCİ BASIM: *Araba Sevdası*-nın ikinci basımı yeni harflerledir. 1940 da yapılan bu basım 18,5×12 boyunda 270 sayfadır. Eser, Kanaat Kitabevi yayınlarındandır.

D — TENKİDLERİ

Recaizade Ekrem'in bu sahaya ait iki eseri vardır:

Takdir-i Elhan

Menemenlizade Tahir'in *Elhan* adındaki şiir kitabı için yazılmış olan *Takdir-i Elhan*, *Recaizade Ekrem*'in birtakım edebî mütalâalarını ihtiva etmektedir.

Eser bir kere basılmıştır.

BİRİNCİ BASIM: İstanbul'da Mahmutbey Matbaası'nda basılmış olan *Takdir-i Elhan*'ın basım tarihi, iç kapakta 1301 (=M.1883/1884), dış kapakta 1302 (=1884/1885)dir. Buna göre eserin 1301 sonlarında basılmaya başlandığı ve basımın 1302 de sona erdiği anlaşılmaktadır. Kitap 19×13 boyunda 85 sayfadır.

Dış ve iç kapaklarda: "Ezkiya-yi şübban-i üdebâdan Menemenlizade Tahir Beyefendinin "Elhan" ismindeki bir mecmua-i eş'arı hakkında bazı mütalâat-i edebîyyeyi havidir" cümlesi ve eserin birinci basım olduğu kayıtları vardır. Son sayfada eserin bitiriliş tarihi 23 Kânunuevvel 1301 olarak gösterilmiştir.

Takrizat

Muhtelif eserler için yazılmış takrizlerin toplanması ile meydana gelmiş bir eserdir. Bir kere basılmıştır.

BİRİNCİ BASIM: 1314 (=M. 1896/1897) yılında İstanbul'da Âlem Matbaası'nda yapılan bu basım 16,5×10,5 boyunda 78 sayfadır.

“İfade-i Hal” başlıklı ve 8 Nisan 312 tarihli önsözde, *Recaizade Ekrem*, çoğu, vaktiyle eserleriyle birlikte yayınlanan bu takrizlerin yeniden neşrolunmasının, hepsinin bir arada bulunması isteğinden ileri geldiğini kaydetmektedir (Sf.3).

Kitapta, büyük kısmı manzum eserler için yazılmış 13 takriz bulunmaktadır ¹.

E — EDEBİYATA AİT ESERLERİ

Rezaizade Ekrem’in bu nevide yer alabilecek iki eseri vardır:

Talim-i Edebiyat

Talim-i Edebiyat, edebiyat kaideleri hakkında bilgi veren bir eserdir.

Recaizade Ekrem, bu eserini iki kısım olarak hazırlamıştır. Birinci kısım, edebiyat kaideleri hakkında bilgileri ihtiva eden eldeki bu kitaptır. Bazı edebî mütalâalar ve seçme parçalar ile yine bazı kimselerin hal tercümelerini ihtiva edecek olan “*Zeyl-i Talim-i Edebiyat*” adlı ikinci kısım yayınlanamamıştır.

Talim-i Edebiyat’ın eldeki bu birinci kısmı önce taş basması olarak basılmış, sonra 1299 (=M.1881/1882) yılında matbaa harfleriyle basılarak yayınlanmıştır.

TAŞ BASMALARI: 1299 basımının kapağında kaydedilen taş basması “mükerrer” basımları göremedim.

1299 BASIMLARI: *Talim-i Edebiyat*’ın ilk matbaa basımı 1299 (=M. 1881/1882) yılında yapılmıştır. Ancak 1299 yılında yapılmış iki basım vardır. Her iki basım da bir çok bakımlardan birbirinin aynıdır.

1299 basımlarının ikisi de Mihran Matbaası’nda yapılmıştır. Yine her ikisinde de kitap adının altında “kısım-ı evvel-birinci sene”

¹ Yazılar şunlardır :

“Rehber-i Tâlibin-i Mecelle” İçin (Sf.5-6), “Mahzen il-Ulûm” İçin (Sf. 7-10), “Tulûat” Namında Bir Mecmua-i Eş’ar İçin (Sf. 10-12), Bu da Bir Mecmua-i Eş’ar İçin (Sf.12-17), “Bir Çiçek Demeti” İçin (Sf. 18-21), “Göz Yaşları” İçin (Sf.22-30), “Tebessüm” İçin (Sf. 30-64), Menemenlizade Tahir Beyefendiye (Sf.64-67), Bir Mecmua-i Eş’ar İçin (Sf. 67-68), “Fazilet ve Asalet” Namındaki Eser İçin (Sf. 68-69), Bir Mecmua-i Münşeât İçin (Sf. 70-72), “Netice-i Teami” İsimli Eser İçin (Sf. 72-74), Bir Eser-i Manzum İçin (Sf. 75-78).

kaydı ve: “Mekteb-i Mülkiye-i Şahane namına 1296 sene-i hicriyesinde telif olunarak mükerreren taş basmasıyle tab’ olunmuştur. Bu kerre bazı tashihat dahi icra olunarak Maarif Nezaret-i Celilesinin ruhsat-ı resmiyesi üzerine huruf ile def’a-i ulâ olmak üzere tab’ olunmuştur” cümlesi vardır. Bu cümlemin altında da *Namık Kemal*’in birkaç satırlık bir yazısı bulunmaktadır.

Eserin baş tarafında *Talim-i Edebiyat*’ın yazılmasındaki maksat hakkında kaleme alınmış küçük bir not (Sf.2), Maarif Nezaretine verilen dilekçenin sureti (Sf.3), bir önsöz (Sf.4-5), “Tahdis-i nimet ve arz-ı mehmedet” başlıklı diğer bir yazı (Sf.6-8), *Ahmed Cevdet Paşa*’nın bir takrizi (Sf.9-10), *Recaizade Ekrem*’in “Kabl eş-şuru” başlıklı yine önsöz mahiyetinde diğer bir yazısı (Sf.11-14) yer almıştır. Eser, 15 inci sayfadan başlamaktadır.

Kitabın sonunda “Lâhika” başlıklı bir ilâve (Sf.388-389), *Namık Kemal*’in bir takrizi (Sf. 390-395), kitapta rastlanan bazı yanlışlara temas eden “İtizar ve İhtar” başlıklı bir yazı bulunmaktadır (Sf.397).

Her iki basım da 397 + [1] sayfadır. Ancak bunlardan biri 21 × 14,5, diğeri 19 × 13,5 boyundadır. İç kapaklarında kullanılmış harfler (meselâ “Mihran Matbaası-Babîâli Caddesinde Numara 7.1299” yazısı), haşiyelerdeki notlar, fasıl başlarındaki harfler, süsler vesaire bâriz şekilde farklıdır.

1330 BASIMI: *Talim-i Edebiyat*’ın 1330 (=M.1914) yılında yapılmış 21 × 14,5 boyunda 397 + [1] sayfalık bir basımı daha vardır. Bu basım iç kapağından son sayfasına kadar 1299 basımının aynıdır. Sadece dış kapağı kırmızı renklidir.

Kudemadan Birkaç Şair

Eski şairlerden birkaçı hakkında biyografik bilgileri ihtiva eden küçük bir eserdir. Eserde sırasıyle *Sinan Paşa*, *Fuzuli*, *Ebüssuud Efendi*, *Baki*, *Nef’i*, *Nabi*, *Nedim*, *Çelebizade Asım*, *Şeyh Galib*, *Pertev Paşa* ve *Sami Paşa* yer almışlardır.

Kudemadan Birkaç Şair, bir kere basılmıştır.

BİRİNCİ BASIM: 1305 (=M. 1887/1888) yılında İstanbul’da Matbaa-i Ebüzziya’da yapılan birinci basım 14 × 10,5 boyunda 60 sayfadır.

Eserin başında müellif tarafından yazılmış 24 Kânunuevvel 1303 tarihli bir önsöz vardır (Sf.3-4). Hem dış, hem de iç kapakta birinci basım kaydı bulunmaktadır. *Ebüzziya Tevfik Bey* tarafından haşiyeler ilâve olunmuştur.

Eser Kitabhane-i Ebüzziya’nın 65 inci kitabıdır.

F — TERCÜMELERİ

Recadizade Ekrem'in Fransızcadan yaptığı bazı tercümeleri vardır ki bunların bir kısmı küçük parçalardır. Bu arada *Chateaubriand*'ın *Atala*'sını da bir kere aslındaki gibi, bir defa da tiyatro şeklinde çevirmiştir.

Tercümeleri şunlardır:

Atala

Chateaubriand'ın bu isimdeki meşhur eserinin tercümesi olan *Atala*, önsözü ile hikâyenin baş taraflarından bir kısmı *Hakayık* gazetesinde yayımlandıktan sonra kitap şeklinde de basılmıştır.

Atala tercümesinin birinci basımının iç kapağındaki tarih 27 Zilhicce 1288 (=M.1872)dir. Ancak iç kapağında dördüncü basım kaydı bulunan nushada da bu tarih vardır. Bu kayda göre tercüme, 4 kere basılmıştır. Fakat birinci basımdaki tarihin dördüncü basıma da niçin konmuş olduğu anlaşılmıyor. Tercümenin ikinci ve üçüncü basımlarını göremediğim için bu hususta kesin bir sonuca varamadım.

BİRİNCİ BASIM: 1288 (=M. 1872) tarihinde İstanbul'da Terakki Matbaası'nda yapılan birinci basım 18×12,5 boyunda 138+[3] sayfadır. Bu basımın gördüğüm dış kapaksız nushasının iç kapağında kitap adının altında: "Fransızcadan tercüme olunmuş bir hikâye-i garibedir" cümlesi ve ayrıca birinci basım kaydı vardır.

"Mukaddime-i Mütercim" başlıklı önsözde, *Recaizade Ekrem*, *Atala* hakkında bilgi vermekte ve çevirme sırasında metinde bazı değişiklikler yapıldığını kaydetmektedir (Sf. 2-7).

Sondaki 3 sayfanın ilk ikisi yanlış-doğru cetveli, sonuncusu fihristtir.

İKİNCİ VE ÜÇÜNCÜ BASIMLAR: Bu basımları göremedim.

DÖRDÜNCÜ BASIM: Aynı boyda 138+[3] sayfa olan dördüncü basım da Terakki Matbaası'nda yapılmıştır. Gördüğüm dış kapaksız nushanın iç kapağında basım tarihi yoktur. Fakat iç kapakta: "Dördüncü defa olarak Terakki Matbaası'nda tab' olunmuştur" kaydı bulunduğu halde, bu kaydın altında ilk basımdaki 27 Zilhicce 1288 tarihi vardır.

Atala yahut Amerika Vahşileri

Bu eser, *Chateaubriand*'ın *Atala*'sının piyes haline getirilmiş şeklidir. 5 fasıllık bir tiyatro eseri olan *Atala yahut Amerika Vahşileri*, bir kere basılmıştır.

BİRİNCİ BASIM: 1290 (=M. 1873/1874) tarihinde İstanbul'da Matbaa-i Fehmi'de yapılan bu basım 16×11,5 boyunda [5]+108 sayfadır.

Eserin iç kapağında "ilk basılış" ve "beş fasıldan ibaret tiyatro" kayıtları bulunmaktadır. Baştaki ilk 5 sayfada *Recaizade Ekrem* tarafından yazılmış önsöz vardır ki, burada *Afife Anjelik* ve *Atala* hakkında bazı mütalâalar bulunmaktadır.

Meprizon Tercümesi

İtalyan yazarı *Silvio Pellico*'nun hapishane hâtıraları olan bu eseri, *Recaizade Ekrem*, Fransızca tercümesinden dilimize çevirmiştir.

Recaizade bu eseri, Fransızcaya ilk heves ettiği zamanlarda dilimize çevirmeye başlamış ve 19 uncu bölüme kadar olan kısmın tercümesi bitince bunları *Terakki* gazetesinde yayınlamıştır (*Recaizade Ekrem*'in bu esere dair mektubu ile tercümenin birinci mebhasi, *Terakki* gazetesinin 6 Cemaziyevvel 1286 (=M. 1869) tarihli nushasında çıkmıştır). Sonradan tamamlanan tercüme kitap halinde de neşrolunmuştur.

Namık Kemal'in meşhur muahezenâmesinin yazılmasına sebep olan eser, bir kere basılmıştır:

BİRİNCİ BASIM: Kapağında "ilk basılış" kaydı bulunan birinci basım, 1291 (=M. 1874/1875) tarihinde İstanbul'da Matbaa-i Tasvir-i Efkâr'da yapılmıştır. 17×11,5 boyunda [4]+280 sayfadır.

Tercümenin iç kapağında Fransızca: "Mes Prisosns, par Silvio Pellico" yazılıdır.

Bu tek basım, eserin birinci cildidir. 50 mebhas ihtiva etmektedir. *Recaizade Ekrem*, tercümenin başına bir önsöz yazmıştır.

Bazı Müntahabat-i Edebiyye ve Mülâhazat-i Hikemiyye Tercümeleri

Bu eser, Fransız edip ve şairlerinden bazılarının eserlerinden bazı parçaların Türkçeye çevrilmesiyle meydana gelmiştir. Eserde tercüme vecizeler de vardır.

Recaizade Ekrem, bu ciltte toplanmış olan tercümelerin bir kısmını daha önce *Terakki* ve *Hakayik ül-Vekayi* gazetelerinde yayınlamıştır.

Eserde *Lamartine*, *Chateaubriand*, *Montesquieu*, *Volney*, *Massillon*, *Aimé Martin* gibi yazarlar ve şairlerden yapılmış tercümeler bulunmaktadır.

Bu kitabın gördüğüm tek nüshası, iç ve dış kapaktan mahrum olduğundan eserin adını kitap üzerinden tespit edemedim. Ancak *Recaizade Ekrem*'in *Yadigâr-ı Şebab*'ının arka dış kapağında eserden yukarıdaki isimle bahsedildiğinden bu adı kabule mecbur oldum.

Eser, bir kere basılmıştır.

- BİRİNCİ BASIM: 1288 rebiülevvelinde (=M. 1871) İstanbul'da Hakayik Matbaası'nda yapılan bu basım 17×11 boyunda 76 sayfadır. Fransız edip ve şairlerinden yapılan çevirmeler 47 nci sayfada bitmekte, daha sonra : "Mülâhazat-i Hikemiyye vesaire" başlığı altında vecizeler gelmektedir (Sf. 48-76).

Naçiz

Recaizade Ekrem'in gençlik yıllarında yaptığı tercümelerden meydana gelmiş bir eserdir. Kitapta yer alan tercümelerin büyük kısmı evvelce yayınlanmış şeylerdir.

Eser, bir kere basılmıştır:

BİRİNCİ BASIM: *Nâçiz*'in tek basımı 1301 (= M. 1884/1885) yılında İstanbul'da Mahmutbey Matbaası'nda yapılmıştır. 17X11 boyunda 156 sayfadır. Kapakta: "Bazı âsâr-ı edebiyye ve mülâhazat-ı mütenevvia tercümelerini havidir" cümlesi ve "birinci tabı" kaydı vardır.

Eserin başında *Recaizade Ekrem* tarafından yazılmış 5 Kânunusani 1301 (= M. 1884) tarihli ve "Bir iki Söz" başlıklı bir önsöz vardır. Son sayfa yanlış-doğru cetvelidir.

G — ORTADA BULUNMIYAN ESERLERİ

Recaizade Ekrem'in yazılmış bulunduğu hakkında kayıtlara rastlandığı halde neşredilmeyen ve ne oldukları bilinmeyen eserleri şunlardır:

İnkılâb

Vuslat yahut *Süreksiz Sevinç*'in son sayfasında, müellifin eserleri arasında ismi bulunan bu eser, yine oradaki kayda göre, 3 perdelik bir komedidir. Hakkında, perdesine varıncaya kadar bilgi verilmiş olduğuna göre, bu komedinin hiç değilse büyük kısmının ve belki de tamamının yazılmış bulunması mümkündür. Fakat eserin ne olduğu belli değildir.

Saime

Recaizade Ekrem'in *Saime* adlı bir romanı olduğu da bilinmektedir. *Ali Ekrem Bolayır*, bizzat *Recaizade Ekrem*'den bu isimde eseri bulunup yarısının neşredildiğini duymuştur. *Recaizade* hakkındaki kitabında da eserden: "Nısfı neşrolunan *Saime*" diye bahsetmiştir (*Recaizade Mahmud Ekrem*, Sf. 46).

Bu eserin ne olduğu da belli değildir.

Zeyl-i Talim-i Edebiyat

Talim-i Edebiyat'ın ikinci kısmı olan bu eser de neşrolunmamıştır. *Talim-i Edebiyat*'ta, bazı edebî mütalâalar ve seçme parçalar ile bazı kimselerin hal tercümelerini ihtiva eden bir cilt olduğundan bahsedilen *Zeyl-i Talim-i Edebiyat*'ın hazırlanmış bir eser olması mümkündür.

* * *

Recaizade Ekrem Bey'in, Ankara'da bulamadığım *Afife Anjelik* ve *Nâçiz* isimli eserleri hakkında bilgiyi, *Orhan Şaik Gökyay* vasıtası ile İstanbul'dan temin ettim. Sayın *Gökyay*'a burada teşekkür ederim.